

Володимир Абрамов,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри національної безпеки НАДУ*
Ростислав Мошинський,
аспірант кафедри національної безпеки НАДУ

Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки)

У статті розглянуті особливості пізнавальних інструментів соціально-правових інститутів забезпечення національної безпеки. Зокрема, обґрунтовується можливість переходу від використання методології класичної загальнонаукової парадигми до підходів цивілізаційного аналізу системи національної безпеки. Зроблено спробу визначити можливості і межі сучасного методологічного підходу до інституціонального аналізу системи національної безпеки як дослідницької парадигми.

Ключові слова: теорія безпеки, система національної безпеки, соціально-правові інститути забезпечення національної безпеки, інституціональна методологія.

Description of features of cognitive instruments of socially-legal institutes of providing of national security is carried out in the article. In particular, possibility of transition from the use of methodology of classic scientific paradigm is grounded - to approaches of civilization analysis of the system of national security. An attempt to designate possibilities and limits of the modern methodological going near the institutional analysis of the system of national security as research paradigm is conducted.

Key words: theory of security, system of national security, socially-legal institutes of providing of national security, institutional methodology.

Постановка проблеми. Безпека - одна із якісних ознак розвитку суспільства. Зміст поняття безпеки динамічно ускладнюється та залежить від багатьох факторів, що змінюються в просторі і часі. На сьогодні склалися різні теоретико-методологічні підходи до дослідження безпеки. Ефективне управління національною безпекою вимагає глибокого і продуманого нау-

кового забезпечення. Потрібно виходити з того, що не існує простих рішень складних проблем. Крім того, будь-яка теорія є обмеженою в часі. Це особливо відчувається, коли соціум переходить до нової якості. Використання попереднього теоретико-методологічного інструментарію щодо інтерпретації нового виявляється непродуктивним. Дослідження проблем забезпечення національної безпеки України з погляду їх широкого соціально-правового контексту та на загальному фоні функціонування державних інститутів є надзвичайно актуальним. Саме тому вибір методологічної основи наукового дослідження соціально-правових інститутів системи національної безпеки і, передусім, наповнення його понятійної бази змістом, адекватним потребам теорії та практики, набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим поняттям із всієї сукупності різних видів безпеки є поняття "національна безпека". Національна безпека визначається як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам" [1]. Дослідження проблем безпеки характеризуються, з одного боку, всебічною розробкою концепцій, основ теорії і політики національної безпеки в роботах як вітчизняних, так і іноземних авторів: О.Г.Арбатова, Є.П.Бажанова, О.С.Власюка, В.П.Горбуліна, І.С.Іванова, А.Б.Качинського, Г.Г.Копилова, В.Л.Манілова, О.О.Прохожева, Г.П.Ситника та ін. З другого боку, дослідження методологічних і концептуальних проблем безпеки людини, суспільства і держави в публікаціях А.В.Возженнікова, К.Х.Іпполітова, Б.Г.Слепцова, П.П.Тімохіна, Л.І.Шершньова, Р.Г.Яновського та ін. створюють системність, логічність понятійного апарату теорії національної безпеки. Разом з тим, на нашу думку, виникла потреба в оновленні методологічних засад дослідження системи національної безпеки.

"В Україні критично послаблені державні інституції, насамперед судова система та органи сектору безпеки. Це одна з ключових проблем національної безпеки" - наголошує Президент України Віктор Янукович [2, с. 19]. Зауважимо, що особливу увагу потрібно акцентувати на структурно-інституціональному зв'язку проблем безпеки. Різні основи поділу зумовлюють і різну побудову (структуру) теорії безпеки. Дослідження теоретичних проблем організації системи національної безпеки відкриває можливості для виявлення нових підходів до визначення та характеристики соціально-правових інститутів, використання процесного аналізу. Старому, або класичному, інституціоналізму і його спадкоємцеві - новому інституціоналізму відмовляють у прихильності до строгої методології, наявності основоположної теорії і зрілого методичного інструментарію. Але протести проти ортодоксії, розмитості ґносеологічного контексту і відсутності звичного власного "жорсткого ядра" сприяють вільному творчому пошуку і появі низки

перспективних теоретико-методологічних знахідок. Так, відмінності у визначеннях інституту в роботах В.Ефімова, Дж.Серла, С.Степаненко, Дж.Ходжсона [5; 8; 10; 13] багато в чому зумовлені відмінностями обраних ними дослідницьких контекстів: аналітико-філософського, методолого-термінологічного та інтерпретаційно-емпіричного. Сучасний стан науки характеризується співіснуванням широкого спектра методологічних установок, наявністю великої кількості різних підходів та методів пізнання відповідних об'єктів. У дослідженні системи національної безпеки пріоритетне місце займає функціональний, або ситуаційно-факторний, аналіз системи. Тому вважаємо за доцільне обґрунтувати необхідність інституціонального підходу, використання принципів цивілізаційного дослідження характеру соціально-правових відносин у сфері національної безпеки. Для досягнення мети дослідження процесів взаємовпливу національної безпеки та соціально-правових інститутів варто віддавати перевагу другому підходу. Для наукової дискусії пропонуємо підхід, пов'язаний з упровадженням методології інституціоналізму в теорію національної безпеки.

Формулювання цілей статті. Першою складністю, з якою стикається будь-який дослідник, є вибір оптимального варіанта визначення проблеми, пошук адекватної методології та основ щодо її дослідження. Під основою дослідження ми розуміємо сукупність умов, які є достатніми для побудови наукового знання про феномен, що досліджується. Головна функція основи при цьому - організація самого процесу пізнання: правомірність застосування методології інституціоналізму щодо вивчення системи національної безпеки. Мета статті - спроба використання діяльнісно-еволюційного наукового контексту для пояснення і визначення інституціоналізму як напряду розвитку теорії національної безпеки. Органічно вплітаючись в економічну, соціальну, духовну, політичну сфери суспільства і власне сферу безпеки, субстанціонально інститути не можуть бути визначені як лише економічні, соціальні, духовні або політичні. Для дослідження процесів взаємовпливу національної безпеки та суспільних сфер життєдіяльності (тобто характеру суспільних відносин) бажано використовувати інституціональний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження соціально-правових інститутів системи національної безпеки передбачає вирішення основних завдань, які доцільно розподілити на кілька груп.

До першої групи завдань варто віднести створення системи теоретичних положень, що становили б зміст ("жорстке ядро") методології інституціоналізму системи національної безпеки. Опора на цивілізаційну парадигму, використання методологічних підходів, викладених у світовій науковій літературі - саме в такий спосіб може бути розв'язана проблема вибору методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки. Для отримання інституціональних знань системи національної безпеки не-

обхідно переосмислити положення нині домінуючої класичної парадигми Декарта - Ньютона. Остання виникла на ґрунті критики схоластики й утвердилася як перша справді наукова система знань про природу і світ, принципи його пізнання і привела до кардинальних змін у житті людства. Разом з тим за останнє століття були сформовані нові підходи та принципи наукового пізнання, що дали можливість глибше і точніше розкривати об'єкти пізнання. Методологія кожної науки включає фундаментальні положення, що використовуються як аксіоми дослідження, прийняті схеми пояснення процесів, що відбуваються в певному об'єкті, методи пізнання, характерні для певної науки, критерії оцінювання рівня науковості отриманих знань. Єдиного розуміння методології в науковій літературі немає. Аналіз основних точок зору на цю проблему здійснив С.В.Мочерний. Узагальнивши їх, учений сформулював визначення цього поняття: "Методологія - це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів та категорій) та наука (або вчення) про цю систему" [6, с. 43]. Проблема сучасної науки з державного управління національною безпекою - формування таких підходів та принципів до досліджень, які адекватно відображають процеси забезпечення безпеки людини, суспільства, держави [9].

Друга група завдань включає дослідження причин, природи, форм взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки з іншими структурними елементами суспільства. За природою взаємодія передбачає свідому координацію власних цілей та дій суб'єктів, формування спільних цілей і тому завжди відрізняється за характером, формами та напрямками. Методологічно ця проблема може бути розв'язана лише на принципах інституціоналізму в рамках свідомо створеної і реально функціонуючої, динамічної системи національної безпеки як однієї зі сфер суспільства. Наша гіпотеза полягає в тому, що емпіричний аналіз табу, культів, ритуалів, обрядів, звичаїв, традицій, норм, правил, принципів та інших артефактів, що безпосередньо пов'язуються із соціально-правовими інститутами забезпечення національної безпеки, робить правомірним припущення про їх універсумне походження і зміст. До вказаних вимог близька творча складова теорії людської діяльності і діяльнісного підходу, яка активно розвивається в сучасній філософії, психології, соціології і відповідає постнеокласичним науковим стандартам саморозвитку і самоорганізації, нестійкості і нелінійності, міждисциплінарності [12]. На думку Л.Хольцмана, концептуальний каркас теорії діяльності, закладений К.Марксом, Л.Виготським та Л.Вітгенштейном, є настільки сучасним, що здатний активізувати постмодернізм [15]. Поділяє такий підхід В.Тамбовцев, на думку якого, теорія діяльності дає змогу істотно наблизити її до позицій неоінституціональної теорії [11, с. 115-116]. Дж.Ходжсон переконаний в необхідності розробки "такої теорії людської діяльності, яка не спиралася б істотно або тим більше виключно на раціона-

лістичні механізми і передумови" [14, с. 159]. Як відомо, саме ці стандарти адекватні вивченню надскладних систем. Оскільки життєдіяльність є і способом їх впорядкування, і способом існування людини, то цілком правомірною видається гіпотеза про життєдіяльність як субстанцію, підставу і середовище інститутоутворення. Лише встановлення зв'язків між основними положеннями інституціоналізму, розкриття їх взаємозв'язку з практикою, подолання частковості знань дасть можливість йому утвердитися як практично орієнтована теорія національної безпеки.

Природа системи національної безпеки може бути розкрита з урахуванням двох рівнів пізнання суб'єктів забезпечення національної безпеки. Перший спрямований на характеристики суб'єктів забезпечення національної безпеки як структурних елементів системи національної безпеки, виявлення різних рівнів їх розміщення в умовах, коли система перебуває в статичному стані. Це об'єктивний погляд на виявлення закономірностей їх генезу, розвитку, аналіз факторів, що впливають на певні риси суб'єктів, установлення структурних зв'язків, що дають змогу розкрити їх окремі характеристики.

Другий рівень передбачає розгляд суб'єктів забезпечення національної безпеки у реально функціонуючій та свідомо організованій системі національної безпеки, з позицій динамічних змін, що в ній відбуваються. Тут суб'єкти забезпечення національної безпеки різних рівнів відіграють роль організаторів процесів забезпечення безпеки і виконують певні організаційні дії. Крім того, вони є носіями активних дій, джерелом рушійних сил руху системи національної безпеки. Активність суб'єктів забезпечення національної безпеки проявляється у формі взаємодії з іншими суспільними суб'єктами, вони включені у складну взаємодію усіх сфер суспільства, оскільки їх діяльність і цілі потребують взаємного узгодження. Внаслідок взаємного впливу суб'єктів забезпечення національної безпеки їх природа набуває динамічності. Інтеграція всіх суспільних факторів активності суб'єктів забезпечення національної безпеки - національних інтересів, цінностей, стимулів, мотивів їх діяльності здійснюється в процесі свідомого створення відповідних суспільних інститутів. На нашу думку, соціально правові інститути системи національної безпеки відіграють ключову роль у функціонуванні цієї системи і заслуговують на окреме, більш глибоке дослідження.

Третя група завдань передбачає з'ясування специфіки зв'язків структури системи національної безпеки. Уперше інтеграцію пізнавальної та предметно-перетворювальної діяльності людей дослідив О.О.Богданов у своїй видатній праці "Тектологія: (Всезагальна організаційна наука)" [4], значимість якої ще необхідно усвідомити. Поняття організації як процесу впорядкування системи національної безпеки притаманне будь-якій системі і характеризує взаємозв'язок її складових із системою як цілісністю. Свідоме впорядкування елементів системи національної безпеки (процес організації)

здійснюється через вплив на частини цілого і розглядається як організаційний вплив центру. В сучасних умовах роль центру національної безпеки відіграють держава та ринок, які реалізують важливі для кожного суб'єкта забезпечення національної безпеки функції. Організаційні дії держави виступають у формі створення відповідних органів управління, застосування влади або створення інституціонального середовища. Ринок впливає на поведінку суб'єктів забезпечення національної безпеки через механізм конкуренції. Але який зв'язок із складових структури системи національної безпеки є більш функціональним, ніж інші, більш "відповідальним" за впорядковану організацію та самоорганізацію цієї системи? Для системи національної безпеки такою об'єднавчою засадою є національні інтереси та спільні (колективні) цілі. Саме вони утворюють ядро цілісності.

Таким чином, причини виникнення організацій безпеки пов'язані з поглибленням суперечності суспільного розвитку, в тому числі і у сфері національної безпеки, - суперечністю між стихійним проходженням процесів безпеки та їх організацією. Ця суперечність відображає функціонування та розвиток суспільства як цілісної системи, захист якої від розпаду забезпечується різними способами (стихійним і свідомо організованим) впливу цілісності на свої складові. Вертикальні та горизонтальні зв'язки між організаціями забезпечення національної безпеки координує держава (центр) через використання влади або створення інституціонального середовища. Ринок (центр) також узгоджує ці зв'язки за допомогою ринкових механізмів. Організаційний підхід до системи національної безпеки вимагає розглянути місію, цілі, тип та форму кожної організації забезпечення національної безпеки. Сучасна система національної безпеки має два організаційних центри, сила та форми дії яких справляють вирішальний вплив на особливості цієї системи. Перший - держава із системою відповідних органів державного управління - покликаний забезпечити врахування кожною організацією безпеки національних інтересів. Його вплив досягається через створення суспільних інститутів та застосування влади для забезпечення умов їх діяльності. Іншим центром впливу на взаємодію організацій безпеки є ринок, який представлений сукупністю принципів. Зворотний зв'язок у ринковій взаємодії організацій безпеки проявляється в рівні збалансованості та зацікавленості у забезпеченні потреб безпеки.

Четверта група завдань полягає у розкритті сутності і ролі соціально-правових інститутів у процесах функціонування та розвитку системи національної безпеки. Їх особливість полягає в тому, що тут є можливість здійснити безпосередній вихід на практику. Безпрецедентна складність систем цього рівня зумовлює значні труднощі, пов'язані з визначенням поняття інституту національної безпеки, установленням його основних характеристик. Як наукова категорія дефініція поняття "інститут системи націо-

нальної безпеки" є важливим етапом оновлення теорії національної безпеки, створення нової концепції, у якій знайдуть відображення ключові положення інституціональної теорії. Правомірно припустити, що спільним для інститутів національної безпеки, що відображають умови взаємодії на різних рівнях системи національної безпеки, є низка ознак. По-перше, інститут є сферою життєдіяльності суспільства (у нашому випадку - сфера безпеки). По-друге, наявність організатора взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки, який формує інститути системи національної безпеки. По-третє, особливості дії рушійних сил процесу взаємодії забезпечення національної безпеки, сукупність мотивів і стимулів активності її учасників. По-четверте, способи та форми узгодження дії суб'єктів забезпечення національної безпеки, якою мірою воно здійснюється - свідомо чи стихійно, контролювано чи безконтрольно. По-п'яте, наявність організації - соціальні форми зв'язку між суб'єктами суспільних відносин, що детермінують систему відносин суб'єктів забезпечення національної безпеки. Організації як усталена система відносин між суб'єктами, що виконують різні функції в процесі досягнення спільної мети, пов'язують воедино різні інституції та інститути, встановлюють їх координацію та субординацію. По-шосте, інституції (суспільні форми типізації функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки, що визначають їх місію, статус та роль). Взаємозв'язок форм функціональної та елементної структур (інституцій і організацій) породжують інститути і органи системи забезпечення національної безпеки. Життєдіяльність суспільства здатна упорядковувати світ певною мірою, оскільки вона є упорядкованою за допомогою інститутів. Г.Шмоллер пояснює, що "під політичними, правовими і економічними інститутами ми розуміємо особливий порядок суспільного життя, спрямованого до певної мети і які забезпечують стійкі рамки для безперервної діяльності" [3, с. 99, 116]. Інституціональній складовій притаманні всі атрибути життєдіяльності (засоби, предмети, мета, суб'єкти, об'єкти, процеси, функції, результати і т. ін.), а її взаємодія з іншими складовими зумовлює виникнення відповідних базових інститутів (наприклад економічні, соціальні, духовні інститути), які виступають ключовими елементами інституціональної архітекτονіки. Очевидно, інститути підпорядковані діалектиці загального, особливого і одиничного. Інститути за своєю природою універсальні і загальні, але в різних сферах, наприклад у сфері безпеки, виявляються особливим чином, а суб'єкти забезпечення національної безпеки демонструють унікальні форми і способи їх реалізації. Крім того, інститути "одночасно і зумовлені суспільством, і є наслідком діяльності кожного з суб'єктів або індивідів. У наявності діалектика загального і одиничного" [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. У статті автори виходять із того, що розвиток будь-якої теорії спирається на

критичне переосмислення існуючих теорій, розгляд їх окремих положень з урахуванням нових методологічних підходів. На наш погляд, лише на базі цивілізаційної парадигми і в рамках інституціоналізму можна розкрити потенціал і роль зазначених категорій теорії національної безпеки, реально включити їх у науковий аналіз.

Тому доведення результатів наукового аналізу до результатів, які відповідають зазначеним вимогам, є підтвердженням наповненості змістом методології науки. Специфічною формою прояву методології кожної науки є їх функції. Так, пізнавальна функція передбачає побудову логічної системи понять і категорій, виявлення їх зв'язків, установлення відповідних законів, що з інституціональних позицій відображають функціонування та розвиток системи національної безпеки. Надзвичайна актуальність таких знань потребує використання основних положень інституціональної теорії як відправних моментів (реперних точок) щодо проведення наукового дослідження соціально-правових інститутів системи національної безпеки. Не менш важливу роль відіграє практична функція інституціональної теорії національної безпеки з обґрунтованістю висновків науки до такого рівня, який дає можливість використовувати їх у практиці управлінської діяльності.

Список використаних джерел

1. Закон України про основи національної безпеки України // Уряд. кур'єр. - 2003. - 30 лип.
2. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД "Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації") / уклад. А. В. Єрмолаєв. - К. : НІСД, 2010. - 128 с.
3. *Ананьин О. И.* Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ / О. И. Ананьин. - М. : Наука, 2005. - 244 с.
4. *Богданов А. А.* Тектология. Всеобщая организационная наука : в 2 кн. / А. А. Богданов. - М. : Экономика, 1989. - Кн. 1. - 303 с. ; Кн. 2. - 351 с.
5. *Ефимов В. М.* Предмет и метод интерпретативной институциональной экономики / В. М. Ефимов // Вопр. экономики. - 2007. - № 8. - С. 49-67.
6. *Мочерний С. В.* Методологія економічного дослідження : монографія / С. В. Мочерний. - Львів : Світ, 2001. - 416 с.
7. *Нуреев Р. М.* Торстейн Веблен: взгляд из ХХІ века / Р. М. Нуреев // Вопр. экономики. - 2007. - № 7. - С. 73-85.
8. *Серл Дж.* Что такое институт? / Дж. Серл // Вопр. экономики. - 2007. - № 8. - С. 5-27.
9. *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов ; за заг. ред. Г. П. Ситника : у 3 ч. Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою. - К. : НАДУ, 2009. - 240 с.
10. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. - К. : КНЕУ, 2008. - 312 с.
11. *Тамбовцев В. Л.* О разнообразии форм описания институтов / В. Л. Тамбовцев // Обществ. науки и современность. - 2004. - № 2. - С. 107-118.

12. Тарасевич В. Н. Институциональная теория: методологические поиски и гипотезы / В. Н. Тарасевич // Экон. теория. - 2004. - № 2. - С. 48-51.
13. Ходжсон Дж. Что такое институты? / Дж. Ходжсон // Вопр. экономики. - 2007. - № 8. - С. 28-48.
14. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории : пер. с англ. / Дж. Ходжсон. - М. : Дело, 2003. - 464 с.
15. Хольцман Л. Как сделать постмодернизм деятельностью / Л. Хольцман // Вопр. философии. - 2006. - № 12. - С. 24-34.

Радмила Войтович,

доктор наук з державного управління, професор,

професор кафедри філософії

і методології державного управління НАДУ

Трансформація системи державного управління в умовах глобальної інтеграції

У межах статті здійснено концептуальний аналіз трансформації системи державного управління в умовах глобалізації, розкрито сутність, основні форми, методи, етапи та механізми її здійснення, класифіковано фундаментальні цінності, відповідно до яких має проводитися трансформаційна політика держави в умовах глобалізації, систематизовано критерії та вимоги, яким мають відповідати національні держави, аби забезпечити модернізацію діяльності інституційних структур державного управління.

Ключові слова: глобалізація, глобальна інтеграція, трансформація, модернізація, державне управління, національна держава, національна ідентичність, геополітика, геополітичний устрій, геополітична солідарність, реструктуризація, деорганізація.

Within this article makes a conceptual analysis of the transformation of public administration in the context of globalization, the essence, the basic forms, methods, steps and mechanisms for its implementation, the fundamental values classified according to which transformation is carried out by government policy in the context of globalization, systematized criteria and requirements to be met by national states to ensure the modernization of the institutional structures of government.

Key words: globalization, global integration, transformation, modernization, public administration, national state, national identity, geopolitics, geopolitical structure, geo-political solidarity, restructuring, deorhanizatsiya.

Постановка проблеми. Функціонування системи державного управління в умовах глобальної інтеграції обов'язково передбачає її трансформацію, що характеризує різні форми радикальних змін, яких зазнає геополітична система світу та кожна національна держава в процесі глобалізації. Гло-